

OSVRT NA POLOŽAJ DANAŠNJEG VARAŽDINA U NIZU NEKADANJIH RIMSKIH POSTAJA

Još godine 14. prije naše ere Carnuntum, stara keltska naseobina na desnoj obali Dunava, pripada Noriku. Kao najvažnije rimsko utvrđenje na tom odsjeku Limesa spominje se prvi put g. 6. n. e. kada Tiberije ratuje protiv Marboda preko Dunava; u početku bio je to vojni logor sa zemljanim nasipima i prvom leg. XV Apollinaris, koja 15. g. n. e. gradi zidani logor ali i prometne veze sa susjednim uporištima te vojnu cestu preko Scarabantije, Savarije i današnjim zapadnim dijelom Međimurja u Poetovio. Važnost lokacije Carnuntuma je strateška u osiguranju prijelaza preko Dunava jer je ovdje bila stara trgovačka veza s narodima preko Dunava.¹

U Ptuj u desnoj obali Drave nalazi se 14. g. n. e. logor leg. VIII Auguste, zatim leg. XIII Gemine, itd.; predmnijeva se da je ovdje osnovan prvi logor prije panonskog ustanka (Bellum Batonianum 6—9 g. n. e.) na mjestu keltske naseobine u osiguranju strateškog prijelaza preko Drave, na raskrižju putova u Akvileju i Mursu.

Respublica Poetoviensis te Colonia Ulpia Traiana (CIL III 4117, 4118, 10893, 4121) nadležna je na današnjem području Varaždinskih Toplica i Međimurja. U kraju s pretpovijesnim stazama i karavanskim putovima prebacivanja legije planiraju i grade suvremene ceste s dovezenim materijalom, s trasom koja je često puta izvan predmnijevanog smjera pretpovijesnog puta, sa sustavnom organizacijom postaja za prenočište i smjenu konja: u Dalmaciji 16. i 20. g. n. e., a leg. VIII Augusta prema Sisciji, Dalmaciji, Varaždinskim Toplicama (Aquae Iasae) te Osijeku (Mursa).²

1. J. Klemenc, Limes u Donjoj Panoniji. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd (1964) 5, 12 bilj. 135 — 136, s. 13 bilj. 67, 137, 146 (u nastavku: LuJ 1).
2. M. Abramić, Führer durch Poetovio, Wien (1925) 3, 6 — 9, 17, 27 — 28; J. Klemenc, LuJ 1, 6 — 12, 25; F. Baš, Historično-geograf. razvoj Ptuj. CZN 28, 1933, 89; A. Horvat, Spomenici arhitekture i likovne umjetnosti u Međimurju. Zagreb (1956) 22; B. Vikić, Neki novi podaci iz Varaždinskih Toplica o životu u pozadini panonskog limesa. LuJ 1, 49 bilj. 1; S. Pahić, K poteku rimskih cest med Ptujem in Središcem. AV 15 — 16, 1964—65 (1965) 317 bilj. 54 s kartom (u nastavku: AV 15—16); I. Kukuljević, Panonija rimska. Rad JAZU 23, 1873, 104, 107—111, 128; F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda. Zagreb (1962) 49; A. Graf, Übersicht der ant. Geographie Pannonien. Diss. Pann. I, 5 1936, karta Pannonia Romana; J. Klemenc — B. Saria, Blatt Ptuj. Beograd—Zagreb (1936) 89 — 92 s kartom (u nastavku: Blatt Ptuj); J. Klemenc, Teodozijev pohod proti Maximusu iz Siscije do Poetovija. Zgodovinski časopis 6 — 7 1952—53 (1953) 78 — 87 s kartom (u nastavku: Teodozijev pohod); M. Fulir, Kunovec breg, Koprivnica — rimsko naselje (postaja Sunista?). Arheološki pregled 9 Beograd 1967 (1968) 180—185 s kartom (u nastavku: Arh. pregl. 9); S. Pahić, Doslej neraziskan odsek rimske ceste Celeia — Poetovio. Razprave VI 1968—69 (1969) 311 — 355, T. 1—4, karta 1—2 (u nastavku: Razprave VI); M. Fulir, Topografska istraživanja rimskih cesta na varaždinskom i međimurskom području 1960—1967. Razprave VI, 1968—69 (1969) 365—431 s kartom 1—2 (u nastavku: Razprave VI); M. Fulir, Neka neistražena arheološka nalazišta doljnog Međimurja. AV XX 1969 (1970) 197 karta 1, 207 — 210 (u nastavku: AV XX); B. Vikić — M. Gorenc, Prilog istraživanju antičkih naselja i putova u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Zagreb 1969, 8—24 (u nastavku: Prilog istraživanju).

Kada spominjemo »vojničku cestu«, to svakako znači da su je izgradili vojnici, ali ne samo za svoje potrebe, kao npr. savarijsku cestu preko Međimurja; ona je bila ujedno u upotrebi i kao *cursus publicus*, pak nije samo *via militaris*, već prije svega *via publica*.³ Ovo se odnosi i na smjerove prema Mursi i Sisciji. Zato i nije potrebno za naše područje previše naglašavati važnost vojnih cesta od onih koje registriraju antikni itinerari.

Za varaždinsko područje na relaciji Poetovio — Mursa: It. Ant. 129,5; Tab. Peut.; It. Hier. 561,3; Georg. Rav. 215,17. Odcijep prema jugu — Sisciji: It. Ant. 265,11. Za Međimurje: It. Ant. 261,9; Geogr. Rav. 216,3; Tab. Peut.

Posljedni rezultati topografskih istraživanja o sistemu gradnje rimskih itinerarskih prometnica s postajama na susjednom slovenskom području, varaždinskom i međimurskom — podudaraju se u većini slučajeva. Razlika je u tome što su slovenski arheolozi na istraženim trasama ispitali sastav profila kopanjem, izmjerili presjeka i nivelete, a što je najvažnije, ucrtali su istražene trase na katastralne mape.⁴

Cestovni sastav u nas nema četiri sloja: statumen, rudus, nucleus i summum dorsum (kao što je to slučaj u Galiji — »A. Grenier, Manuel d'archéologie VI/2 (1934) 321 ss«, usporedi: »M. Besnier, Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines 5 (1830) 784 ss«), iako i tamo postoje tzv. »lahke ceste« s 15 — 30 cm debelim slojem.⁵

U nas je bio osnovni građevni materijal riječni ili potočni šljunak (tercijarni prud na brežuljcima) s iznimkom na terenu gdje je bio geološki sloj vapnenca. Te ceste nemaju posebno nabijene kamene podloge.

Zato je potrebno na terenu tumačiti i praviti razliku u očuvanoj tradiciji o »starim«, »kamenitim« i »rimskim« cestama jer one s kamenitom podlogom ostavljaju moćniji utisak no »ostaci ostataka« preoranih i zapuštenih rimskih cesta, na prekide potpuno nestalih. Takve »kamenite« ceste možemo svrstati u razdoblje Karla VI, Josipa II, u XVIII i XIX st. jer su mahom građene u trgovačke i vojne svrhe. Sličnih, napuštenih »kamenitih« cesta ima na varaždinskom području: Paka — Sudovec, Beretinec — Ledinec, u smjeru zaselka Gačice, Lepoglavska Purga — Bednja itd., a mnoge druge iz toga razdoblja i danas su u prometu.

Na ustanovljenim ostacima rimskih cesta imamo sve osobine antiknih cesta u provinciji: širinu do 8 m (preorane trase do 10 koraka), očuvane profile do 1,20 m, u ravnici u vidu nasipa, a u gorovitom području (usponi — spustovi) s karakterističnim širokim usjecima — klancima od 4—6%, iznimno do 12%, koji su spretno planirani. Niveleta teče skoro idealno u smjeru željenog cilja, praktično i s razbježnim niveletom trase. Kako nekadanja dnevna odredišta ne možemo poistovjetiti s današnjima, ipak možemo ustvrditi za današnje varaždinsko i međimursko područje da su antikni smjerovi prometnica — zapad — istok, sjever — jug u spiclitnim cćrcsina glavnih odredišta bili bolje riješeni no današnji asfaltni putovi.⁶

3. Citiran: S. Pahič, Razprave VI, 327 bilj. 37—38, s. 329, 333—334, 335 bilj. 59—61.

4. S. Pahič, AV 15—16 s kartom 1—5; isti, Razprave VI, T. 1—4, karta 1—3; M. Fulir, Arh. pregl. 9 s kartom; isti, Razprave VI s tabelom o itinerarima, 370, 424—426 s kartom 1—2. Primjedba: autor je vršio istraživanja „ex propriis“ pa je trasa ucrtana samo na spec. kartu 1 : 50 000.

5. Citiran: S. Pahič, Razprave VI, 327 bilj. 35—37.

6. S. Pahič, AV 15—16, 310—314; isti, Razprave VI, 311 bilj. 4, s. 313 bilj. 11, s. 326—327 bilj. 34—35; M. Fulir, Razprave VI, 388—389, 402—403, 428.

Mostovi

Istraživanjem antiknih trasa varaždinskog, međimurskog i slovenskog područja ustanovilo se da ne postoje ostaci zidanih mostova preko voda.⁷

Ako pobrojimo na varaždinskom području moguće prijelaze antiknih trasa preko voda (bez propusta), tada bismo imali slijedeći broj rimskih mostova: od Križovljan Grada na Dravi do Kunovecbrega oko 10; od Varaždina do Komina oko 9; na međimurskom području od Preseke preko Trnave do Sv. Martina na Muri oko 5 (Sl. 1).

Do sada poznati najstariji most bio bi onaj preko Lojnice u Brezničkom Humu, građen vjerojatno na prijelazu iz gotike u renesansu (XVI st.), dok onaj most preko Plitvice u Jalkovcu, kako ga vidimo, bio bi sredovječni, a nije na trasi rimske ceste. Autori se i teoretski razilaze o lokaciji zidanog mosta preko Plitvice (tzv. »pons muratus« iz 1209. te »kewhyd« iz 1472), jer J. Klemenc (o. c. Teodozijejev pohod, 85—86) smatra da je taj most preko Plitvice bio na današnjoj cesti Varaždin — Turčin, a ne u Jalkovcu kada je Teodozije krenuo iz Siscije protiv Marcellinovih četa kod Ptuja.

Prema svemu, mostove koje registriraju sredovječne listine ne bismo trebali smatrati antiknim, jer za njih vrijedi isto datiranje kao i za gradnju sredovječnih cesta. Konačno, do danas još nije topografski istražena tzv. »Strata Colomani regis« a niti je lociran »pons regis Colomani« (F. Šišić, o. c.). U Vrbanovcu (Ludbreg) imamo lijepu priliku usporedbe mostova: na cesti koja iz Jalžabeta ulazi u Vrbanovec postoje sredovječni mostovi: jedan zidan od opeka, malo podalje od lomljenog kamena (od rimske trase oko 20—30 m južno), dok u samom Vrbanovcu asfaltna cesta vodi preko propusnog kamenog mosta (na segment) kao i rimska trasa. Očito da je na našem području nužno izvršiti tehničko arhitektonska snimanja postojećih sredovječnih mostova s povijesnim opisom.⁸

Rimska cesta Poetovio — Mursa

Dionica: Križovljan Grad — Kunovecbreg (Koprivnica)

Nasebine (nalazišta) — postaje

Trasu od Ptuja do Križovljan Grada na Dravi je na temelju ostataka istražio S. Pahič te locirao postaju (mutatio) RAMISTU u Forminu na strateškom prijelazu gdje Pesnica utječe u Dravu i gdje ima keltskih nalaza te rimskih grobova s urnama; sam naziv postaje je iliro-keltskog porijekla, a od Ptuja je udaljena oko 15 km ili 10 mp.

7. S. Pahič, AV 15—16, 312; isti, Razprave VI, 327 bilj. 36; M. Fušar, Razprave VI, 389, 403.

8. Usporediti literaturu: M. Abramić, o. c. 13; Likovna enciklopedija Zagreb 1964, knjiga 3, Inj — Portl, Jalkovec 56, 498; Opća enciklopedija Zagreb 1961, knjiga 5, Majm — Per, Mostovi 280; Z. Tanodi, Povijesni spomenici sl. kr. grada Varaždina, Svezak I, Zbornik isprava 1209 — 1526, Varaždin 1942, 2, 8, 18, 226 — 229; B. Vikić, Bartolovac, Jalžabet — Rimsko naselje. Arh. pregl. 4 Beograd 1962, 170; B. Vikić — M. Gorenc, Prilog istraživanju, 8; M. Ilijanić, Prilog hist. urban. dokumentaciji Varaždina od postanka do 16. stoljeća. Peristil 6 — 7, 1963/64, 16 — 26; ista, Prilozi historiji Varaždina. Varaždin 1967, 5 — 7; W. Modrijan, Neue Funde aus Peggau und die Bedeutung des Fundgebietes Peggau und Umgebung für die steirische Ur- und Frühgeschichte, Graz, Schild von Steier 1966/67, 16—18; G. Lugli, La Tecnica Edilizia Romana (Roma e Lazio), Vol. I — II, Testo I Rim 1957, 341 — 667; N. Katanić — M. Gojković, Grada za proučavanje starih kamenih mostova i akvedukata u Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori. Beograd 1961, 3 — 270.

S time pak je izgubila važnost hipotetična trasa J. Klemenca s prijelazom preko Drave kod Borla na smjeru sredovječne ceste kao i lokacija Ramiste u Zavrču, a to vrijedi i za varaždinsko područje jer je nepotrebno locirao Aquavivu u Opeki kraj Vinice.⁹

B a b i n e c

Mjesto je udaljeno od rimske trase kod Križovljan Grada (»Šanc«) južno oko 1 km. Vijest Mommsena da je ovdje nađeno šest rimskih natpisa (usporediti: CIL III 4107 — 4112) pobuđuje pažnju Š. Ljubića koji s domaćima traži ne bi li što pronašli na tom području, no sve uzalud. Više autora ovdje locira Ramistu, za neke natpise smatraju da nisu in situ ili pak da su naknadno premješteni (Sv. Barbara, Vinica, Klenovnik, itd.).

Rekogosciranjem ovoga područja je ustanovljeno:

Južna strana: prilikom kopanja temelja za novogradnju Kalebić Ahmo, kbr. 3 naišao je na zide, životinjske kosti, rimsku krovnu opeku i keramiku. Nekoliko oranica istočno a djelomično i južno od posjeda nailazi se površinski na odlomke opeka, keramike i kamena lomljenca. U jami iskopanoj u dvorištu obitelji Majhen, kbr. 1 bila su vidljiva dva sloja drobljene opeke na dubini 0,60 — 0,80 m, a na gomili građevnog materijala bilo je odlomaka tegula.

Sjeverna strana: pozadi pila (Jamnik Josipa, kbr. 2) bilo je nalaza rimskih opeka, »ključeva«, šestorokutne tarac-opeke, očuvana je tradicija o postojanju »crkve«. Odmah istočno, preko puta koji vodi u polje, na terenu gdje se nalazi kovačnica, kao i na susjednom terenu, površinski se nailazi na tegule-imbrices, a domaći spominju nalaze zida.¹⁰

Prema tomu možemo ovdje indicirati rimsku naseobinu, možda vilu rustiku, koja je mogla poslužiti putnicima u časovima kada su čekali na prijelaz preko Drave, naročito u vrijeme poplava, ili pak je ovdje bila neka stanica za održavanje prijelaza preko Drave (mosta, skele). Neophodno je izvršiti tzv. zaštitno iskopanje da novogradnje ne pokriju arheološko nalazište.

Petrijanec — mansio AQUA VIVA

Ostatkom trase rimske ceste udaljenost od Formina do Petrijanca iznaša oko 15 km ili 10 mp (ukupno od Ptuja 30 km ili 20 mp), pa je ovdje lociran mansio AQUA VIVA a isto tako se je odlučio i S. Pahić.

Dosadašnji nalazi: rimski novci (posebno obilan nalaz zlatnog novca s nakitom), četiri sarkofaga od kojih bi jedan bio od mrāmora, kamen s natpisom (CIL III 4115), votivna ara s natpisom, srebrna import žličica, keramika, opeke s pečatom, staklo i konačno u XI/1969. nalaz substrukcije (prostorija sa sistemom zagrijavanja kao dio većeg građevnog objekta) — dovoljno potvrđuju da je ovdje bila postaja višeg ranga — m a n s i o. Obilan zlatni nakit te sarkofazi potvrđuju socijalnu strukturu bolje situiranih ljudi. Antikni naziv Aqua viva = živa voda najvjerojatnije je potekao od čestih poplava ili visoke razine podzemnih voda.

9. S. Pahić, AV 15—16, 303—304, 306, 312—315, 318 s kartom; A. Graf, o.c. 62 bilj. 1—2 s kartom; 377, 332, 330, 375; J. Klemenc — B. Saria, Blatt Ptuj, 3, 5, 19, 80 — 81, 89 — 90.

10. M. Fulir, Razprave VI, 369 — 372, 403 — 404, 424 s kartom; Š. Ljubić, Arheološki crtice — iz moga putovanja po nekim predjelima Podravine i Zagorja 1879. Vjes. hrvat. arh. društva Zagreb 1880, II, 4; J. Klemenc — B. Saria, Blatt Ptuj, 1—2, 15, 89—90 s kartom.

Nalazi pak u smjeru Zelendvora (zlatni i srebrni novci, nadgrobna ploča (CIL III 4205 — 10926, AEM XIII, 12) s ostatkom trase upućuju nas na mogućnost postojanja vile rustike, možda na rudinama Stara Vas.¹¹

V a r a Ź d i n

Mnogi se autori odlučuju da je ovaj grad tražena Aquaviva, što je vjerojatno navelo A. Grafa (o. c. 62 — 63, K. P. R. 378, 331) da pomakne redosljed postaja istočno od Varaždina (Populos kraj Ludbrega, Joviju u Botovo), iako cestu prema jugu odvajaju od Majerja.

Vijesti o nalazu barbarskih i rimskih novaca primit ćemo s rezervom. Neobična je koincidencija što je g. 1929. na bivšem posjedu Jakominića (Kurelčeva 27—29) iskopan sarkofag Julija Viktorija Quadrata (nije sigurna provenijencija), a isti posjednik u prošlom stoljeću šalje novce u nacionalni muzej u Grazu. Nalaz ziđa u dvorištu Staroga grada ne možemo smatrati rimskim nalazom (J. Klemenc, Blatt Ptuj). Zemljani nasip na terenu okućnica u Kurelčevoj ulici 27—29 nije ostatak rimske ceste, a niti ona postoji na varaždinskom groblju. Nešto sjevernije, preko ulice Omladinskih brigada postoji depresija tla (SZ — JI) kojom je nekada prodrla Drava tijekom sredovječnog jarka za dovod vode u grabišta, označeno na zemljovidu (Sl. 2) S. Glavača »reliquiae reliquiarum« trojedne Kraljevine Hrvatske 1673. (M. Vanino, Sarajevo 1937). Toponim »Ciglenica« nema važnosti za antikno razdoblje; označuje mjesto gdje se kopala glina i pekla opeka, a uobičajen je na više mjesta varaždinskog područja.

Ulazak rimske trase sa zapada:

Najbliži ostatak profila postoji u Sračincu (Sl. 3, 4) na zapadnoj strani mjesta: rudine »Goričnica«, Plantak August, kbr. 315/a, č. br. 819, Liber Ivan, kbr. 315/b, č. br. 818/4 i dalje rudinama »Podvornica« č. br. 881, 882, 885, 886 — K. o. Sračinec br. 9 itd.

U grad ulazi nekako sredinom terena hipodroma na početak ul. VI. Gortana, ide njezinom južnom stranom, siječe Ul. Omladinskih brigada na parcele kuća južne strane Optujske ulice, ulazi u istu oko kbr. 43 — 33. Napustit ćemo alternativu rimske ceste sredovječnim ulicama: Optujskom i Trstenjakovom, a uzet ćemo u obzir nastavak trase prema istoku terenom među ulicama R. Končara i VI. Nazora (korek. Nasip i Vodnikova) u smjeru Miškinine. Bilo bi uputno iskopati profile na traki zemljišta pod živicom koja vodi od sjecišta ulice VI. Gortana te Omladinskih brigada u smjeru Optujske ulice na kbr. 43 — 33, jer ona indicira na ostatak neke ceste (Sl. 5).

Ulazak sredovječne ceste sa zapada:

Dolazi preko rudina »Vuščaki« pod nazivom »stara cesta« u blizinu današnje Jurkovićeve ulice i prolazi urbanim rasterom grada smjerom prema Miškininoj ulici (Sl. 5). Sa cestom koja dolazi od Turčina čini tzv. tlorisni trokut grada Varaždina.

11. S. Ljubić, o. c.; J. Klemenc — B. Saria, Blatt Ptuj, 25, 81, 90—92; S. Pahić, AV 15—16, 303—304, 313, 315; M. Fulir, Razprave VI, 372—374, 404, 424—425; B. Vikić — M. Gorenc, Prilog istraživanju, 5—6. Primjedba autora: zlatni nalaz iskopan po Huđeku nije nađen na terenu današnje tvornice alkohola, već na terenu današnjeg posjeda obitelji Jambrek, VI. Nazora kbr. 102. K. Filić, Varaždinski muzej. Varaždin 1943, 28; Z. Tomičić, Otkrivena prethistorijska i rimska nalazišta kraj Varaždina. »Varaždinska lira« br. 4, Varaždin 1969.

Ovu drugu cestu sa zapada možemo smatrati sredovječnom, komercijalnom i vojnom. Na krokiju karte varaždinskog područja iz god. 1801. (Ignatium Beischlag, inv. GMV-a) označena je kao *via commercialis*, a današnja asfaltna cesta prema Vidovcu kao *via lateralis*. Ista karta tiskana iz g. 1802. tu cestu kroz polje na rudinama »Vuščaki« više ne označuje kao komercijalnu cestu, već pod tim nazivom označuje cestu sasvim uz sjevernu stranu okućnica sela Nedeľjanec, Cargovec i Vidovec, dok današnja asfaltna cesta u Vidovec još uvijek ostaje kao sporedni put (*via lateralis*).

Spomenuta *via commercialis* s krokija iz g. 1801. vodila je u smjeru zapada do kote 181 (»Črna mlaka«), gdje se jedan krak odvajao podnožjem obronaka kraj Maruševca, Ladanja, Opeke i Vinice (kao i danas), dok je drugi naglo skrenuo prema jugu, odnosno na današnju asfaltnu cestu kraj Selnika u Ivanec, Lepoglavu te kroz Očuru gorovitim terenom ispod crkve sv. Jakoba u Radoboj i Krapinu.

Taj trgovački smjer postoji već u XVI st. obilno korišten za prijevoz trgovačke robe te opskrbu vojske Vojne Krajine, kada je naše područje bilo ozbiljno ugroženo od Turaka. Takva situacija uvjetovala je napuštanje mnogih prometnica za putnički i robni promet, a prvenstveno je povećala promet na komunikacijama među hrvatskim i slovenskim zemljama. Cesta koja je ulazila u Varaždin sa zapada na položaj današnje Jurkovićeve i Braće Radića ulice u trgovačko-vojne svrhe zbog intenzivne uporabe dobiva naziv — Milička vulica.¹²

Ulazak antikne ceste s juga:

Najbliži ostatak rimske ceste nalazi se u Turčinu (Sl. 6, 7) na obronku brežuljka ispod auto campu motela Varaždinbreg u vidu klanca; trasa se spušta preko novogradnje Šemiga Rude, bb., č. br. 1129, preko ceste u Tomaševac na istočnu stranu kuće Šemiga Slave, kbr. 78, č. br. 1104/4, preko novogradnje Hrebak Stjepana, bb., č. br. 1104/28 — K. o. Knežinec br. 3 i dalje terenom željezničke postaje na ulicu Lug. Rimska cesta dijeli katastralne općine Biškupec i Knežinec.

To je ostatak itinerarske ceste koja je vodila iz Siscije preko Andautonije (Šćitarjevo), Pyrrija (Komin) i nastavljala ulicom M. Tita na župnu crkvu sv. Nikole. Ostaje i dalje pod upitnikom je li se ta cesta spojila s onom zapad — istok (Poetovio — Mursa) na terenu grada pod pravim kutom ili pak u blagom luku (Sl. 5).

Trasa od Presečna na Bednji do granice varaždinskog i zagrebačkog kotara ne može se smatrati istraženom. Ukoliko je današnja asfaltna cesta u Brezničkom Humu na trasi rimske ceste, tada je važan onaj kameni skupljač vode s keltskim reminiscencama.

Komin — mansio PYRRI (?)

Udaljenost od Petrijanca (Aqua viva) do Komina uklapala bi se donekle u navode It. Ant. od 30 mp ili 44,4 km. Na rudinama »Kamenjak« kao i na okućnicama mjesta Komin nailazi se na ostatke substrukcije, nađeno je obilje rimskih

12. J. Klemenc — B. Saria, Blatt Ptuj, 72, 90—91; M. Iljanić, Sarkofag Julija Viktorija Quadrata. Bullt. Inst. lik. umjet. 1—2, 1961, 34—35, 43; ista, Peristil 6—7, 23—28. Zahvaljujem M. Iljaniću, direktorici GMV-a Varaždin na dozvoli korištenja zbirke starih karata; K. Filić, o. c.; M. Fulir, Razprave VI, 374—375, 405—407; B. Vikić — M. Gorenc, Prilog istraživanju, 4, 7; J. Adamček, Seljačka buna 1573, Zagreb 1968, 28 s kartom »Hrvatske i slovenske zemlje sredinom XVI st.«, 52, 72, 117. A. Wässert: »Milički konec« spominje se i u XV st., Spomenica 1935, s. 50.

novaca, djelomice stakla i keramike. Sve to daje povoda za pretpostavku da je ovdje bila locirana postaja u rangu mansio — Pyrri (?) po imenu ili-ro-keltskog porijekla.

J. Klemenc (o. c. Blatt Ptuj, 86, 89—91) postavio je više hipoteza o odvajanju rimskih cesta prema jugu. One preko Ivančice i Lobora možemo napustiti jer nemaju materijalnih ostataka, a isto tako i smjer preko Belskog klanca. Najviše se približio antiknoj trasi na relaciji Komin — Varaždin (J. Klemenc, Teodozijev pohod, 84—86), iako se ona na mnogim odsjecima ne poklapa s današnjom asfaltom, a taj položaj J. Klemenc zapravo označuje na svojoj karti; djelomice je to uzeto iz prikaza A. Grafa (o. c. 62 bilj. 5; Karta P. R. 359, 334, 379).

J. Klemenc nepotrebno teoretski odvoja itinerarsku cestu Poetovio — Mursa od Tomaševca (Turčin) u smjeru istoka (o. c. Teodozijev pohod, 85) preko Kneževca s jednim krakom u Toplice a drugim preko Kelemena, Jalžabeta u Martijanec temeljeći sve na varaždinskim listinama od g. 1209. dalje (Z. Tanodi, o. c. 2, listina iz 1209, 227, listina iz 1472), kao da su sredovječne listine nomenklatura za ustanovljenje antiknih cesta. Uočljivo je iz teksta listina (g. 1209. i g. 1472) da komisija za reambulaciju, kada prolazi uz potok Bliznu u smjeru brežuljaka (današnji Vrtilinovec) i dolazi na cestu u Toplice — via magna, ne registrira prijelaz preko današnje ceste Melinec — Kelemen. Prema tomu ona nije postojala od 1209 — 1472. kao sredovječna cesta, a vjerojatno niti kao rimska.¹³

Motičnjak — Trnovec

Zapadnije od šumarske kuće iskopan je rimski grob s prilozima, a na rudinama »Goričnice — Crkvišće« nailazi se pojedinačno na rimsku keramiku, krovnu opeku i kamen lomljenac, vjerojatno kao ostatak nekog manjeg nalazišta. Sondiranja g. 1969. vršena su preblizu poljskog puta mjesto u sredini nalazišta.

Kroz Trnovec rimska trasa prolazi dijagonalno (SZ — JI) s početkom odvajanja na južnoj strani Ludbreške ulice (Sl. 8, 9). Urbanističkim planom izvršena je promjena kućnih brojeva pa je sada redosljed slijedeći:

Trasa počinje odvajanjem kod kbr. 81 (Pavliček Josip, K. o. Trnovec 4, č. br. 301/4, »med Puti«), preko kuće kbr. 73 (prije 41, Vugrinec Marija, č. br. 305/2, »na Puti«), preko posjeda kbr. 65 (Funtek Stanko, č. br. 309/1, »na Puti«), ispred kbr. 55 (Magdalenić, K. o. Trnovec 5, č. br. 317/3, »na Puti«), siječe Varaždinsku ulicu nešto sjevernije od kbr. 124 (prije 82, Makovec Slavko), nastavlja okućnicama »Gramnica—Lenski«, prelazi Dravsku i Bartolovečku ulicu na posjed kbr. 29 (prije 9, Majcen Franjo, K. o. Trnovec 5, č. br. 818/1) te odmah zahvaća posjed kbr. 31 (prije 9 a, Skupnjak Petar, č. br. 818/2). Pozadi gospodarskih zgrada oba posjednika naročito je vidljiv debeli riječni šljunak. Kopajući temelje za sjenik g. 1967. naišao je Skupnjak na opeku, odlomke stare posude i staklo (uništeno).¹⁴

Rimska naseobina na Plitvici — mutatio POPULOS

Udaljenost po ostatku trase od Petrijanca do ove antikne naseobine na desnoj obali Plitvice (K. O. Kučan) iznaša oko 19 km ili 13 mp (ukupno od Ptuja 49 km ili 33 mp), iako itinerari bilježe manji broj mp.

13. M. Fulir, Razprave VI, 384—389, 407, 411, 426—427; B. Vikić — M. Gorenc, Prilog istraživanju, 3—7, 14—16, 25.

14. S. Vuković, U Motičnjaku otkrivena dva rimska groba, Varaždinske vijesti 714, 29. X 1959; M. Fulir, Razprave VI, 376, 408, 424.

Antikni itinerari kao kompilacija, prepisani cestni vodiči za trgovce i romare nisu djelo geografa (Manuel d' archéologie 1934, 6), pa ih prvenstveno smatramo kao pomoć za dokumentiranu studiju.

Udaljenost od Varaždina do Petrijanca iznaša oko 10 km (6,75 mp), a od Varaždina do ove rimske naseobine na Plitvici oko 9 km (6,08 mp). Današnji Varaždin je dakle situiran među rimskim postajama Aqua viva — Populos, od koje geografske sredine se odcijepila cesta prema Sisciji; ova okolnost je izgleda uzrok pogreškama u itinerarima.

Nalazi: provincijalna keramika (pojedinačno ili-ro-keltska), uvozna, te imitacija, posude različitih oblika, dimenzija, namjena i faktura, obilno zastupani ukrasi na keramici, krovna i ostala opeka s pečatima. Slijede metalni nalazi, stakleni, rimski novci, odlomci žrnjeva te nalaz žrtvene are posvećene Silvanu po Flaviju Viktorinu, pripadniku leg. XIII Gemine. U blizini je nađen keltski mač i grafitna latenska keramika. Ona je ustanovljena i nizvodno na ili-ro-keltskom nalazištu. Po toj raznovrsnosti nalaza ova antikna naseobina ravnopravna je s Varaždinskim Toplicama (Aquae Iasae) s kojim termama je bila povezana vicinalnom — građanom cestom.

Iskapanjima je nađena substrukcija s rasporedom prostorija. Najstariji od tri sloja ima tragove gorenja, vjerojatno drvene konstrukcije, a datirani su od I—IV st. n. e.

Pretpostavke o zidanom mostu kod ovog nalazišta moramo napustiti jer ono što je bilo vidljivo na sjevernoj strani, to je dio objekta postaje s materijalom koji je Plitvica podrovala. Domaći, da olakšaju prijevoz preko Plitvice, sezonski ubacuju kamenje i opeku. Rimski most je bio nešto zapadnije (dva drvena stupa) u smjeru zapadnog dijela naseobine. Plitvica je meanderirala sjeverno i južno od te kote.

Neki su autori nepotrebno zaključivali da je ovo nalazište vojno uporište, castrum stativum i da ima veliku važnost u »ovom dijelu Podravskog limesa«. Varaždinsko područje nema za sada tipične fortifikacione objekte Limesa (usporediti: gornjogermanski i retski limes od Frankfurta do Regensburga na Dunavu, Limes u Đerdapu, Liburnijski limes, u Istri i Kranjskoj, praesidiumae, castellumae, burgusae i spaeculumae), a u nuždi i obični objekti mogu poslužiti obrani.

Budući da se ovaj lokalitet nalazi na cesti Poetovio — Mursa, gdje se odcijepila vicinalna cesta u Aquae Iasae, a u blizini nema važnijeg nalazišta (nalaz u Motičnjaku je siromašniji, a predmijevana vila rustika južno od željezničke postaje Zbelava, odnosno kod Vidovićevog mlina po svemu sudeći ne postoji), to je na terenu ove rimske naseobine na desnoj obali Plitvice, jugoistočno od Bartolovca locirana postaja — mutatio POPULOS.

Toj po imenu antiknoj postaji trebat će u daljnjoj stručnoj analizi osigurati sve prerogative jedne mutatio za prijem i otpremu putnika, glasonoša, teretne robe i za smjenu sprege, pa ne bi bilo sigurno tvrditi da je bila jedna u nizu ekonomskih baza »podravskog limesa«.¹⁵

15. J. Klemenc — B. Saria, Blatt Ptuj, 91: „Die Hauptlinie nach Mursa geht dann in der Richtung der Drau nahe an Zelendvor, Petrijanec und Varaždin vorbei nach Bartolovec (auf Blatt Čakovec), wo röm. Münzen gefunden worden sind.“
S. Vuković, Dobri rezultati. Varaždin. vijesti XI/1960; isti, Prehistorija na području današnjeg Varaždina, Varaždin. vijesti XII/1960; B. Vikić, Arh. pregled 4, 170; ista, Arh. pregl. 5, 111—113; M. Fulir, Razprave VI, 376, 408—411, 424—425; B. Vikić — M. Gorenc, Prilog istraživanju, 7, sl. 3—4 s. 8—10; A. Graf, o. c. 63 bilj. 2.

Varaždinske Toplice — rimske terme AQUAE IASAE

Već u prvoj polovici I st. n. e. Rimljani pokazuju interes za ove terme, izgrađuju drveno naselje, stalno vode brigu o njima nekoliko stoljeća. Posebno pak nadležna općina ptujska kao vojnoupravni centrum ovog područja (CIL III 4117, 4118 — 10893, 4121), niz vojnoupravnih osoba višeg i najvišeg ranga ostavljaju pismeni trag u zahvalnosti ljekovitim termama (Nymphama) brinući se ujedno za gradnju i obnovu kupališnih objekata i hramova ukrašavajući ih kvalitetnom plastikom. Ovo mjesto (toplice) s pretpovijesnom tradicijom plemena Jaza (nađeni iliro-keltski novci) postaje stjecište rimske elite na odmoru i liječenju, oaza mogućeg standarda u provinciji.¹⁶

Martijanec

U nastavku prema Ludbregu ostatak trase rimske ceste prolazi terenom Martijanca gdje su nađeni rimski grobovi (s urnama, rimski novci, fibule, keramika). S tragovima neolita česti su nalazi ilirske keramike, prisutna je kultura žarnih polja a ima vijesti o nalazu keltskih novaca. Posebnu pažnju privlači tzv. gigantski tumulus (Gomila, kota 212), a iskapanje jednog manjeg tumulusa potvrdilo je da pripada kneževskom grobu (Halštat C). Daljnja istraživanja na tom terenu su neophodna.

Rimski kameni spomenik uzidan u mjesnu crkvicu u Križovljanu trebat će ispitati u pogledu provenijencije (udaljenost od rimske ceste cca 800 — 900 m) jer su takve nalaze šireg područja crkava i feudalnih dvorova u XIX st. uzidavali u iste ili zbog propisa, ili zbog želje za posjedovanjem takovog spomenika (usporediti: dvorac Opeka CIL III 4205 — 10926, AEM 13, 1890, 12; crkva u Marčanu CIL III 4201); god. 1884. prodan je novomarovskom vlastelinstvu natpis iz Varaždinskih Toplica radi uzidavanja u »gradu« — danas nepoznato, Vjes. arh. druž. Zgb., God. VII 1885, br. 2, s. 62).

Nalaz rimskih kola u Poljancu udaljen je od rimske ceste cca 1,2 km. Po svemu sudeći iskapanje ovog nalazišta ne bi bilo definitivno. Natkrita kola na četiri kotača upotrebljavala su se dosta masovno za putnički i teretni promet; po kvalitetnim metalnim dijelovima ta kola pripadala bi navodno nekom odličniku, pa o tom nalazu treba još raspraviti.¹⁷

Ludbreg — civitas IOVIA (BOTIVO), postaja ranga mansio

Tragom ostatka rimske ceste od mutatio Populos na desnoj obali Plitvice do Ludbrega udaljenost iznaša oko 13,5 km ili 9 mp (ukupno od Ptuja 62,5 km ili 42 mp).

It. Hier. bilježi ovu postaju civitas Iovia (It. Ant. Iovia; Tab. Peut. Botivo; Geogr. Rav. Botivo). Već se I. Kukuljević odlučio ovu rimsku nasebinu nazvati Iovia (Botivo). Ta postaja svakako nije služila samo za smjenu sprege (mutatio); bila je udaljena od Ptuja jedan dan puta i trebala je osigurati duži odmor s

16. A. Mayer, Iasi. Vjesnik Hrvat. arh. društva 16, 1935, 71—74, 79; B. Vikić — M. Gorenc, Arh. istraž. antič. kupališta u Varaždinskim Toplicama, Vjesnik 1958; isti, Vjesnik 1961; isti, Arh. pregl. 4, 10; isti, Prilog istraživanju, 10—14; B. Vikić, o. c. LuJ 1, 48—49.

17. K. Vinski — Gasparini, Iskapanja kneževskog tumulusa kod Martijanca u Podravini. Vjes. arh. muz. 2, 1961, 39—57; M. Fulir, Arh. pregl. 9 s kartom pozicija tumulusa varaždinskog područja; isti, Razprave VI, 367—368, 374—378, 411—412; M. Šeper, Rimska kola iz Poljanca kraj Ludbrega. Arh. rad. i rasprave 2, 1962, 413, 419, 424—425; B. Vikić — M. Gorenc, Prilog istraživanju, 14—15.

kompletnijom organizacijom opskrbe putnika. Trgovina i teretni promet s ostalim uslužnim djelatnostima pospješuje razvitak naseobine kojoj Rimljani daju naziv civitas.

A. Mayer (o. c. 75 — 76 bilj. 5, 78 — 79; A. Graf, o. c. 62 — 63 bilj. 4 — 6) smatra: ako se u itineraru Iovia naziva civitas, tada bi se kasnije ovdje trebalo razviti sjedište župe. U imenu Iovia — Botivo nazire se iliro — keltsko porijeklo s tim da se ona smatra kao mlađa naseobina, pa neće biti zgorega ako se prisjetimo da zapadno od Ludbrega postoje skupine tumulusa posebno tzv. gigantski, a jedan od manjih je bio kneževski (Halštat C).

Ludbreg već od nekada simboliziraju obilni nalazi starih temelja i ziđa, rimskih grobova i novaca. Prisutna je domaća i uvozna keramika, staklo, nađen je dio stražnje konjske noge brončanoga kipa, žrtvenik posvećen Silvanu s natpisom Iovia, itd. Baš zbog čestih nalaza starih temelja i ziđa smatralo se da je ovdje bio castrum Iovia. Iskapanja koja se u posljednje vrijeme vrše doprinjet će određenije podatke stručnoj istini. Uz ostale objekte i nalaze (otkopane prostorije sa sistemom zagrijavanja) ustanovljeni su ostaci debelih zidova koji omeđuju po prilici tzv. unutrašnji areal sredovječnog rastera Ludbrega.

Nema sumnje da je ovdje u vrijeme antike živio veći broj ljudi nego u postajama: Ramista, Aqua viva, Populos i Sunista. Očito da imamo jedinstvenu priliku u ovom dijelu Hrvatske istražiti razvitak naseobine od antike s prijelazom na sredovječni raster, pa sve do naših dana.¹⁸

Kunovecbreg (Koprivnica) — mutatio SUNISTA

Smjerom ustanovljene antikne trase od Ludbrega do Kunovecbrega udaljenost iznaša oko 13,5 km ili 9 mp (ukupno od Ptuja 76 km ili 51 mp).

Nalazi: godine 1930. izorao je pok. Izidor Votuc iz Kunovca među oranicom iza omladinskog doma te oranicom Rodemond Dragutina iz Kunovecbrega 72 (rudina »Trstenjak«, k. č. 3329/4, 3330/2, 3330/4, 3332/2, kat. opć. Kunovec — Koprivnica) odlomak votivne are iz III st. n. e. Sjeverno od asfaltne ceste vidljiva je preorana rimska cesta s jačom koncentracijom riječnog šljunka, kamen lomljenac od substrukcije, tegule i imbrices, tanja opeka, nađen je odlomak uvozne keramike s ukrasom, imitacija uvozne, provincijalna keramika razne fakture, namjene i boje, djelomice latenskog porijekla. Na dijelovima zemljišta s tragovima gorenja nađeni su odlomci koji su u svježem stanju deformirani i nedopečeni, pa se predmijeva da je ovdje postojala lončarska radiona.

Budući da udaljenost odgovara navodima itinerara, a nalazi su naseobinskog karaktera, to je ovdje locirana postaja — mutatio SUNISTA u kojem imenu nalazimo iliro - keltsku tradiciju.

Teoriju I. Kukuljevića (o. c. 93, 108 — 110) da navode It. Ant. (hic Sinista) treba tumačiti »hic sinistra« i da rimsku cestu od Ludbrega treba odvojiti u lijevo prema Bukovcu te Sv. Petru, gdje smatra da treba locirati civitas Iovia — Botivo, ne bismo mogli podržati. U navedenom smjeru nije ustanovljena rimska cesta, a ni nalazi Bukovca i Sv. Petra ne potvrđuju rimsku naseobinu. Što pak A. Graf (o. c. 63 bilj. 7, 64; K. P. R. 342) smješta postaju Sunistu u Molve, uzrok je lociranje Aquavive u Varaždin i time pomak postaja istočno.

18. M. Fulir, Razprave VI, 378—382, 412—416 s kartom Ludbrega, 424—425; Ž. Tomičić, Arh. pregl. 8, 117—119; B. Vikić — M. Gorenc, Arh. pregl. 10, 129—131; isti, Prilog istraživanju, 15—16. Usporediti: R. Ivančević, Odnos antiknog i srednjovjekovnog rastera Poreča. Peristil 6—7, 1963—64 (1964).

Obavezno je potrebno izvršiti zaštitna iskapanja da novogradnje ne pokriju arheološko nalazište. Slijedeću postaju, mutatio Peritur možemo očekivati istočno-jugoistočno na udaljenosti od 13,5 km, a postaju Luntulis na daljnjih 15 km.¹⁹

Međimurje

Rimska cesta Poetovio — Savaria — Carnuntum
Dionica: Preseka (Godeninci) — Sv. Martin n/Muri
Naseobine (nalazišta) — postaje

Preseka

Prijelaz rimske ceste iz slovenskog područja na hrvatsko tlo od Godenince preko Trnave do Čulekovog mlina oko 1 km jugozapadno od Preseke — svojedobno je već ustanovljen po slovenskim arheolozima. U Godenincima postoji ostatak antike substrukcije, a na rudinama »Veliko kamenje — Malo kamenje« kod Preseke nailazi se na rimsku krovnu opeku, kamen lomljenac, ostatak preorane antike ceste, provincijalnu keramiku različite boje i fakture, uvozu keramiku, metalne dijelove, staklo, a ima vijesti o nalazu rimskih novaca. Neki odlomci bili bi od grobne keramike (na tri nožice), a neki za domaće potrebe; nađena je i opeka s pečatom..GILS. Na prijelazu preko Trnave nije ustanovljen ostatak antiknog zidanog mosta.

Zaštitnim iskapanjima trebat će provjeriti je li se radi o vili rustiki, među postaji, te u kakvoj je vezi s antinkim nalazištem u Godenincima.

Trnovščak

Za bivše Ugarske nađen je sarkofag bez natpisa a bliže Vučkovcu postoji skupina rimskodobnih mogila.

Sv. Martin na Muri — postaja HALICANUM

Ostatkom rimske ceste od Preseke do Sv. Martina na Muri udaljenost iznaša oko 15 km ili 10 mp a ta se razdaljina uključuje navodima itinerara (31 mp) od Ptuja s rasporedom postaja.

Nalazi: tegule, četvrtaste opeke, šestorokutna tarac opeka, velike opeke do 0,60 m, ziđe, žrvnjevi, a ima vijesti o nalazu rimskih novaca i grobova. Nešto zapadnije od mjesne crkve u smjeru Mure proteže se terenom okućnica očuvan profil rimske ceste.

Očito je da se radi o rimskoj naseobini situiranoj na strateškom prijelazu preko Mure, na vojnoj cesti od Ptuja u Savariju i Carnuntum. Zaštitna iskapanja su neophodno potrebna jer novogradnje pokrivaju arheološka nalazišta.

Prema svemu ne bi bilo zapreka da se ovdje locira postaja HALICANUM, po imenu ili ro - keltskog porijekla, vjerojatno u rangju mansio.²⁰

19. A. Mayer, o. c. 78—79; M. Šeper, o. c. 424; M. Fulir, Razprave VI, 383, 416—419, 425—426; B. Vikić — M. Gorenc, Prilog istraživanju, 17.

20. J. Klemenc — B. Saria, Blatt Ptuj, 5—6, 67—68, 87—89; A. Graf, o. c. 68—69, Karta P. R. 1, 3, 4; I. Kukuljević, o. c. 107; J. Šašel, Donesek zgodovini Prekmurja v staremu veku. Kronika 3, 1955, 40—49; A. Horvat, o. c. 15—25 s kartom; S. Pahić, AV 15—16, 284, 300—301, 316—318; isti, 11—12, 113 bilj. 49—50 s kartom, 114; M. Fulir, Razprave VI, 391—402, 420—422, 427—428 s kartom; isti, AV XX, 197—198 s kartom, 207—210.

Datiranje cesta

Naseobine koje ne leže uz itinerarsku (magistralnu) rimsku cestu nisu u neposrednoj vezi s istom i pripadaju naseobinskoj okolici. Za ustanovljenje antikne trase važna je tradicija posjednika rudina te ostatak antikne šljunčane ceste, dok pitanje tzv. dvojnih cesta na varaždinskom području iz »vojnostrateških« razloga skoro da uopće ne dolazi u obzir; više bi došao u obzir ekonomsko trgovački razlog, samo svaki slučaj treba posebno proučiti i gradnju ceste dokazati. U tom primjeru pak možda igra ulogu mansio Aqua viva s gospodarsko ekonomskom pozadinom (iskop gline i pečenje opeka, kamenolomi itd.), samo što za sada nema određenih dokaza.

Savarijska cesta (dijelom kroz zapadni dio Međimurja) bila je izgrađena poslije viae Iulia Augusta (cesta od Akvileje do Emone), vjerojatno poslije panonskog ustanka 6 — 9. g. n. e., negdje u drugom desetljeću I st. n. e. Rimljani ne grade uvijek svoje ceste na prastarim putovima, kao što je to slučaj u Sloveniji na Pohorju, a niti možemo dio savarijske ceste od Sv. Martina n/ M do Preseke sa sigurnošću smatrati »jantarskim putom.«²¹

Na varaždinskom području nije pronađen ni jedan miljokaz. Za orijentaciju nam služi nalaz miljokaza kod Podravske Podgajaca 1856., jer iz natpisa doznajemo da je car Cajus Julius Verus Maximinus Pius dao popraviti cestu i miljokaze od Ptuja do Podgajca (I. Kukuljević, o. c. 110). Godine 1934. nađen je u Jelkovcu, općina Sesvete, na rimskoj cesti Aqua viva — Siscia miljokaz postavljen 235. g. n. e. (J. Klemenc, Teodozijevo pohod., 82, bilj. 15).

Obnavljanje savarijske ceste u Sloveniji teklo je prema miljokazima po priliči ovako: za Trajana oko 101. g. n. e., 30 godina kasnije za Hadrijana, pod Antoninom Pijem 142 — 144. Poslije markomanskih ratova obnavljanja nastavljaju: Septimije Sever i Karakala, Makrin s Diadumenijanom, Elagabal i Maksimin od 214 — 236. Po Klaudiju Got. bi išli u prilog miljokazi iz IV st.: Konstancij II, Valentinijan — Valens — Gracijan. Godina 367. bi tako bila gornja granica za obnavljanje rimskih cesta prema miljokazima, a isto tako i po nađenom novcu u donjem sloju ceste.

Prema tomu nađeni rimski novac Valentinijana u sondi 9 na terenu mutatio POPULOS uz Plitvicu (cesta prema Ludbregu), kao i novac Klaudija Gotika u sondi 11 (cesta prema Varaždinskim Toplicama) ne bi datirao gradnju tih cesta, već obnovu (terminus post quem).²²

Sustavno organizirane razdaljine rimskih postaja na varaždinskom i međimurskom području

Relacija Poetovio — Mursa

Slovenija:

Poetovio — mutatio Ramista (Formin) 15 km — 10 mp

Varaždinsko područje:

Ramista — mansio Aqua viva (Petrijanec) 15 km — 10 mp

21. S. Pahič, Razprave VI, 311 bilj. 4, 313 bilj. 11, 327 bilj. 37—38, 329 bilj. 40, 42.

22. S. Pahič, Razprave VI, 329 bilj. 41, 334 bilj. 59; M. Fulir, Rimske saobraćajnice. Varaždin. vijesti 1964, br. 1006—1007; isti, Razprave VI, 376, 408—409, 424—425; B. Vikić — M. Gorenc, Prilog istraživanju, 8—10.

	od Ptuja	30 km — 20 mp
Aqua viva — mutatio Populos (n/Plitvici)		19 km — 13 mp
	od Ptuja	49 km — 33 mp
Populos — civitas Iovia (Botivo) Ludbreg		13,5 km — 9 mp
	dnevni cilj od Ptuja	62,5 km — 42 mp
Iovia (Botivo) — mutatio Sunista (Kunovecbreg)		13,5 km — 9 mp
	od Ptuja	76 km — 51 mp

Primjedba: razlike udaljenosti u mp među postajama po It. Ant. i Hier. poravnavaju se kod postaje Luntulis na ukupno 104 km ili 70 mp; radi toga je izvršena korektura čitanja mp na Tab. Peut. među postajama Aqua viva — Populos na 13 mp ili 19 km, što odgovara stvarnoj udaljenosti na terenu (1 mp = 1480 m).

Putnički i poštanski promet ovisio je u pogledu brzine i sigurnosti o postajama; važna je bila u tom pogledu organizacija smjene sprege u postaji ranga mutatio, gdje se moglo nešto na brzinu pojediti. Postaja ranga mansio imala je veći komfor, tu je putnik osim jela i odmora mogao koristiti i druge pogodnosti: prenočiti, posebno pak ako je slijedeća mansio na udaljenosti jednodnevnog putovanja. Putnički i poštanski promet spada u tzv. lakši i brzi podvoz, a teretni je trebao dva put više vremena za isti cilj, pa su postaje ranga mutatio bile organizirane na kraćim udaljenostima: od 9 — 10 km ili 6 — 7 mp.

Mansio AQUA VIVA lociran je na polovici relacije predviđene za jednodnevno putovanje:

Poetovio — Aquae Iasae	cca 60 km ili 40 mp
Poetovio — civitas Iovia (Botivo)	cca 62 km ili 42 mp

Mansio AQUA VIVA bio je postaja u kojoj je putnik prenoćio da bi drugi dan krenuo na udaljenost predviđenu za jednodnevno putovanje preko gorovitog predjela, a ta je bila kraća nego u ravnici:

Odcijep prema Sisciji:

Aqua viva — Pyrri	cca 44 km ili 30 mp
(Poetovio via Aqua viva — Pyrri)	cca 74 km ili 50 mp

Usporedba je moguća s relacijom na cesti Poetovio — Savaria, dionica: Ptuj — Sv. Martin n/ Muri:

Poetovio — in medio Curta — Halicanum	cca 46 km ili 31 mp
---------------------------------------	---------------------

Postaja Curta (Ormož) bila je na sredini jednodnevnog putovanja (od Ptuja do Sv. Martina n/M 31 mp): od Preseke do Sv. Martina n/ Muri oko 15 km ili 10 mp — od Preseke (Godeninci) do Hardeka kod Ormoža 9 km ili 6 mp.

Razdaljine među postajama kroz varaždinsko područje (Poetovio — Mursa) variraju: IX mp ili 13,5 km; X mp ili 15 km; XIII mp ili 19 km. Takve razdaljine nailazimo na savarijskoj cesti slovenskog područja: Godeninci — Ptuj; Celje — Ptuj; Čadram — Ptuj. Neobična koincidencija nastaje kada mjerimo udaljenosti od Varaždina preko Drave do Preseke: 13,5 km ili 9 mp; od postaje Populos na Plitvici do rimske naseobine »Ferenčica« kod Preloga: 15 km ili 10 mp.

Poprečna razdaljina mnogih postaja među Akvilejom i Karnuntumom mjeri cca 30 mp ili 45 km; Celeia — Virunum mjere cca po 13 + 15 mp; Celeia — Colatio 13 mp ili 19,5 km. A. Grenier (35, 204) navođa primjere iz Galije za dnevno putovanje od 45 km ili 30 mp, a udaljenosti među mutacijama oko 12 km ili 8 mp,

dok u gorovitim predjelima ti razmaci iznašaju 9 km ili 6 mp.²³ Ovi posljednji smanjeni razmaci ne pojavljuju se samo u gorovitim predjelima, već djelomice i u ravrici na relacijama gdje je teretni promet intenzivniji, pa iziskuje češće paccake i smjene sprege.

Najbolji primjer za smišljenu organizaciju mjernih, smanjenih razmaka imamo na varaždinskom području:

Od Križovljan Grada (u Babincu rimska naseobina) do Petrijanca (Aqua viva) oko 10 km ili 6 — 7 mp; od Petrijanca do Varaždina (odcijepila se itinerarska cesta u Sisciju) oko 10 km ili 6 — 7 mp; od Varaždina da naseobine n/ Plitvici (Populos) oko 9 km ili 6 mp; od postaje Populos do Varaždinskih Toplica (Aqua Iasae) oko 10 km ili 6 — 7 mp. Iste udaljenosti pojavljuju se od Ludbrega (Iovia — Botivo) do rimske naseobine kod Preloga («Ferenčica») u Međimurju kao i od Preseke (rimski nalaz) do Trnovščaka (nalaz sarkofaga i rimskodobnih mogila).

Smanjena razdaljina od cca 10 km ili 6 — 7 mp pojavljuje se na udaljenosti od Ptuja (kod mosta) do Cunkovca na ptujskom polju gdje su se odcijepile savarijska cesta i cesta u Mursu, pa opet od Cunkovca do Križovljan Grada na prijelazu preko Drave.

Ako svratimo pozornost samo na relaciju od Ptuja do postaje Populos na Plitvici i od te postaje do Varaždinskih Toplica s pojavom smanjenih razdaljina od 9 — 10 km ili 6 — 7 mp, a konstatirali smo da takve udaljenosti postoje u susjednoj Sloveniji kao i u Galiji, tada možemo tvrditi da je na relaciji od Ptuja do postaje Populos i preko nje u susjedni Ludbreg (Iovia — Botivo) te u Varaždinske Toplice (Aqua Iasae) postojao je nekada intenzivni putničko - poštanski i trgovačko - teretni promet.

Varaždin u geografskoj sredini među rimskim postajama

Najbliži ostaci rimskih cesta nalaze se: zapadno od Varaždina u Sračincu (Sl. 3, 4), istočno u Trnovcu (Sl. 8, 9) te južno u Turčinu (Sl. 6, 7). Prema tomu možemo tvrditi da je Varaždin nastao na antiknoj cesti Poetovio — Mursa, u geografskoj sredini među postajama Aqua viva — Populos, na mjestu gdje se odcijepila itinerarska cesta prema jugu u Sisciju (Sl. 1). Današnji florisni raster grada razvio se na sektoru terena koji se uklapa u tzv. antikni mjerni sistem smanjenih razdaljina od 9 — 10 km ili 6 — 7 mp predviđen prvenstveno za teretne postaje.

Našu pozornost isto tako zaokupljuje udaljenost od Varaždina do Preseke u Međimurju (ili Godeninca) od 13,5 km ili 9 mp kao i sjeverozapadna inklinacija ceste Turčin — Varaždin koja u produžetku terenom grada i preko Drave točno završuje kod Preseke. Na tomu mjestu itinerarska savarijska cesta od Ptuja naglo skreće na sjever prema Halikanumu (Sv. Martin n/M) kao nastavak kroz Savariju u Karnuntum, mjesto da se je već prije na ptujskom polju odcijepila preko Slovenskih gorica u Savariju, i to kraćim putem; taj neuobičajeni produžetak savarijske ceste do Preseke do sada nema ustanovljen nastavak u dolnje Međimurje. Razdaljina od Ptuja do Godeninca ili Preseke uklapa se opet u antikne mjere od cca 30 km ili 20 mp.

23. S. Pahič, AV 15—16, 283—318 s kartom; isti, Razprave VI, 328 (Tabela), 334 bilj. 59, 335 bilj. 60, 61; M. Fulir, Razprave VI, 370 (Tabela), 402—428 s kartom.

Produžetak savarijske ceste i njeno naglo skretanje kod Preseke opravdava pretpostavku da je takvo trasiranje poslužilo još jednom cilju: kao mogućnost kraće prometne veze od Karnuntuma preko Halikanuma uz Preseku i preko Drave terenom Varaždina u Sisciju (Panoniju i Dalmaciju), mjesto da se zaobilazi preko Ptuja. Rimski nalazi kod Središća ob Dravi i Macinca, neki dosta blizu današnjeg tijeka Drave, možda idu tomu u prilog (Sl. 1). Kada Tiberijeve čete moraju naglo napustiti dunavske oblasti i krenuti da uguše panonski ustanak (Bellum Batonianum 6 — 9 g. n. e.) prvenstveno u smjeru područja među Dravom i Savom, pitanje je, je li sve čete, kada kreću savarijskom trasom, prolaze Ptujem ili pak neke prelaze Dravu na varaždinskom području. Bilo bi poželjno ustanoviti je li je Moderatus, dekurion kolonije Klaudije Savariae i municipija Sallae, kada je boravio u Aquae Iasae i tamo posvetio natpis Minervi Medici putovao u te terme preko Ptuja, ili pak je potražio prijeku put terenom današnjeg Varaždina i preko postaje Populos u Aque Iasae (usporediti natpis nadgrobne stele uzidane u crkvi Marčana — CIL III 4201).

Varaždin do danas nema nalaza antikne substrukcije, a eventualno otkriće rimskoga groba bilo bi samo indikacija za rimsku cestu iako to ne treba biti pravilo. Svakako da moramo težiti ustanoviti eventualni prijelaz preko Drave u sektoru od Kurelčeve do Janušičeve ulice, djelomice uzimajući u obzir smjer prema Svibovcu; uži sektor predmnijevanog odcijepa rimske ceste prema jugu na području grada označen je na Sl. 5.

Od važnosti je, je li se ta cesta prema jugu odvajala od itinerarske trase Poetovio — Mursa u luku ili pak pod pravim kutom. Ako se na terenu Varaždina ponovio isti slučaj kao kod Cunkovca na ptujskom polju gdje su se odvojile savarijska cesta te cesta u Mursu u luku, a do danas na tome mjestu nema nikakvog površinskog nalaza, nema substrukcije ili miljokaza (S. Pahič, AV 15—16, 1964—65 /1965/ 287), tada analogno ne možemo očekivati nešto drugo na području Varaždina. Odvajanje pod pravim kutom prema jugu daje više nade za nalaz substrukcije, samo takvo mjesto treba tek ustanoviti.

Na kraju moramo ustvrditi da dosadanja istraživanja i verifikacija na terenu u pogledu itinerarskih cesta te lokacija postaja varaždinskog i međimurskog područja traži reviziju nekih hipotetičnih prikaza u prilog još detaljnijeg topografsko-tehničkog snimanja ustanovljenih rimskih prometnica, jer intenzivnijom obradom tla te izgradnjom naseobina vrlo brzo nestaju i posljednji ostaci antiknih trasa... Tako ćemo moći realnije i ispravnije tumačiti sve dosadanje rezultate.²⁴

24. M. Abramić, o. c. 4; A. Graf, o. c. 68, 70, 73 bilj. 4, 7, 8; J. Klemenc, LuJ 1, 9 bilj. 74; S. Pahič, AV 15—16, 316 bilj. 42—46, 317—318; M. Fulir, Razprave VI, 370 (Tabela), 391—402, 400 bilj. 28, 407 bilj. 39, 420—428; B. Vikić — M. Gorenc, Prilog istraživanju, 3, 25; isti, Arh. pregl. 10.

BETRACHTUNGEN ÜBER DIE LAGE DES HEUTIGEN VARAŽDIN IN DER REIHE EINSTIGER RÖMISCHER NIEDERLASSUNGEN

Schon in der ersten Hälfte des 1. Jahrhunderts u. Z. befand sich das Gebiet Varaždin und Medimurje unter römischer Herrschaft und später unter der administrativen Verwaltung der *Reipublicae Poetoviensis* und *Coloniae Ulpiae Traianae* (CIL III 4117, 4118, 10893, 4121). Die Legionen (Leg. VIII Austa, Leg. XIII Gemina etc.) bauten auf diesem Gelände Strassen mit zugeführtem Material und organisierten ein Siedlungsnetz (*mansio-mutatio*). Anm. 1, 2. Abb. 1.

Relation Poetovio-Mursa:

Slowenisches Gebiet: Poetovio-Ramista (Formin) ca. 15 km oder 10 mp.

Varaždiner Gebiet: von Ramista über die Drave bei Križovljan Grad (jetzt Varaždiner Gebiet) bis Aqua viva (Petrijanec) ca. 15 km oder 10 mp; von Ptuj insgesamt 30 km oder 20 mp. Von Aqua viva über Varaždin (Abzweigung der Strasse nach Siscia) bis Populos (römische Siedlung an der Plitvica) ca. 19 km oder 13 mp; von Ptuj insgesamt ca. 49 km oder 33 mp. Von der *mutatio Populos* zweigte die Vizinalstrasse nach *Aquae Iasae* ab (Thermalbad Varaždinske Toplice) ca. 10 km oder 6 mp.

In der Fortsetzung von Populos bis *civitas Iovia* — Botivo (Ludbreg) ca. 13,5 km oder 9 mp; von Ptuj insgesamt 62,5 km oder 42 mp, was das tägliche Reiseziel war. Von *Iovia-Botivo* bis *Sumista* (Kunovecbreg bei Koprivnica) ca. 13,5 oder 9 mp; von Ptuj ca. 76 km oder 51 mp.

Varaždin war in der geographischen Mitte zwischen den Niederlassungen Aqua viva — Populos (Abb. 1,5). Aqua viva via Varaždin — Pyrrhi (Komin) ca. 44 oder 30 mp, Ziel einer Eintagsreise.

Medimurje:

Von Ptuj bis Preseka befindet sich die Savarija-Strasse auf slowenischem Gebiet; den kroatischen Boden erreichte sie über den Bach Trnava bei Preseka, wo sie jäh gegen Norden nach *Halicanum* (Sv. Martin na Muri) abbiegt, ca. 15 km oder 10 mp; von Ptuj bis *Halicanum* ca. 46 km oder 31 mp. Anm. 4,6. Abb. 1.

Die angeführten Entfernungen zwischen den Siedlungen erscheinen gleichermassen im Gebiet von Varaždin, Medimurje und Slowenien, z. B.: *Celeia* — *Virunum* 13 + 15 mp; *Celeia* — *Colatio* 13 mp oder 19 km. Ein Vergleich ist mit den Verhältnissen in Gallien möglich (Beispiel: „A. Grenier, *Manuel d'archéologie* VI/2 (1934) 35,204, 321 p.: Anm. 5,23), obwohl auch auf unserem Gebiet Entfernungen von 9–10 km oder 6–7 mp vorkommen, die für Last-Stationen (*mutatio*) vorgesehen sind.

Sonstige Wahrnehmungen:

Die erforschten römischen Strassen haben nicht vier Schichten, wie z. B. in Gallien; das Grundbaumaterial war Fluss — oder Bach-Kiesel (Tertiärkies auf den Hügeln) mit Ausnahme von gebirgigen Geländen, wo eine geologische Kalksteinschicht besteht. Die Trassen haben alle Eigenschaften der antiken Provinzstrassen: Breite bis zu 8 m (ungeackerte Strassen bis zu 10 Schritten), erhaltene Profile bis zu 1,20 m, in der Ebene als Damm und in bergigem Gebiet Steigungen und Senkungen mit charakteristischen Schluchten (Einschnitten) von 4 — 6%, ausnahmsweise bis zu 12%, geschickt planiert. Die Nivelette erstreckt sich fast ideal in der Richtung des gewünschten Ziels mit praktisch gelösten Geländehindernissen.

**G O D I Š N J A K
G R A D S K O G
M U Z E J A**

broj 4

V A R A Ž D I N 1 9 7 0

GRADSKI MUZEJ VARAŽDIN
ARHEOLOŠKI ODTJEL

44224

Redakcijski odbor: Kurtalj Ivan, Ilijanić Mira, Tomičić Jasna

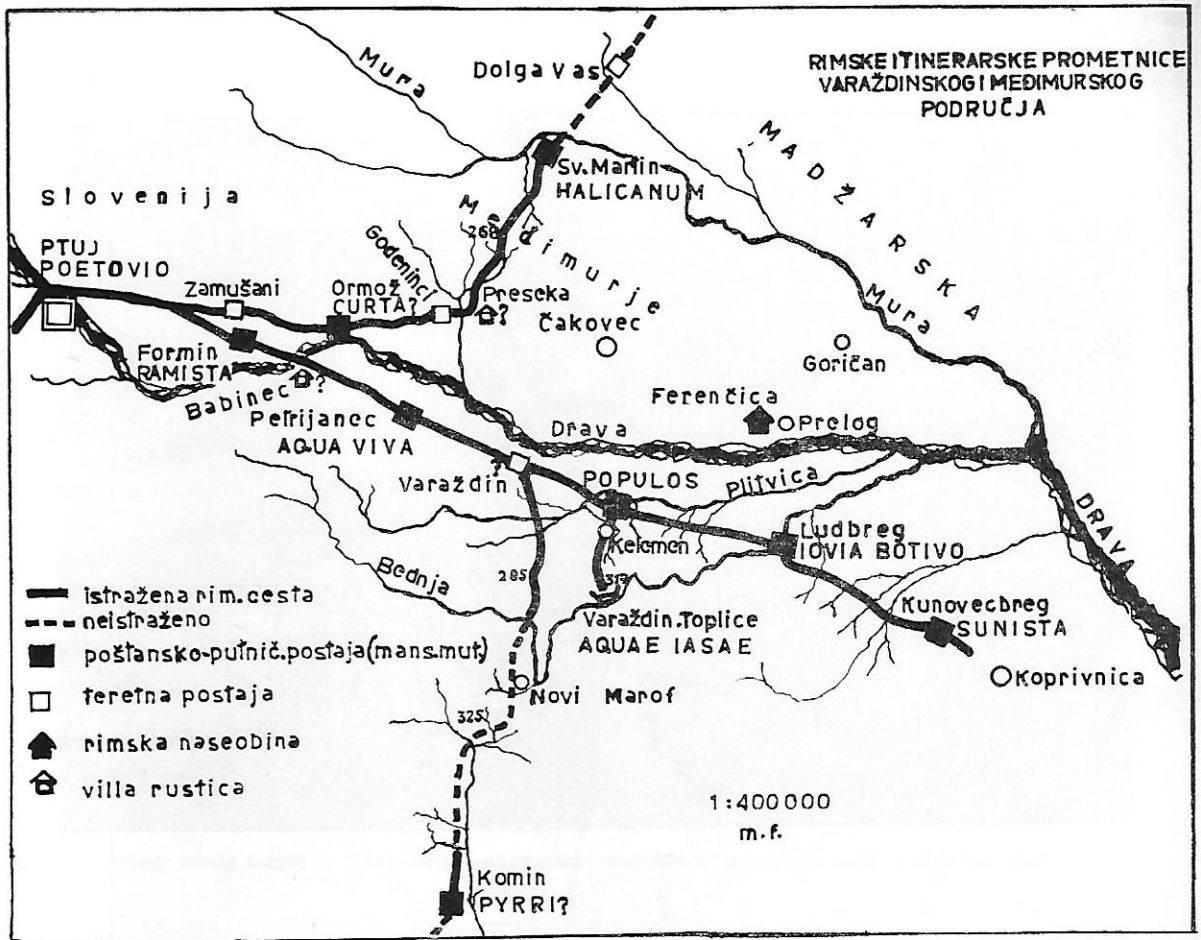
Odgovorni urednik: Runjak Josip

U povodu 45. god. Gradskog muzeja Varaždin

Prijevodi: prof. dr. Uroić Marija (njemački)
prof. Pletenac Vladimir (engleski)
Rihtarić Mirena (ruski)
Ilijanić prof. Mira (hrvatski)

Lektura: Paska prof. Bosiljka

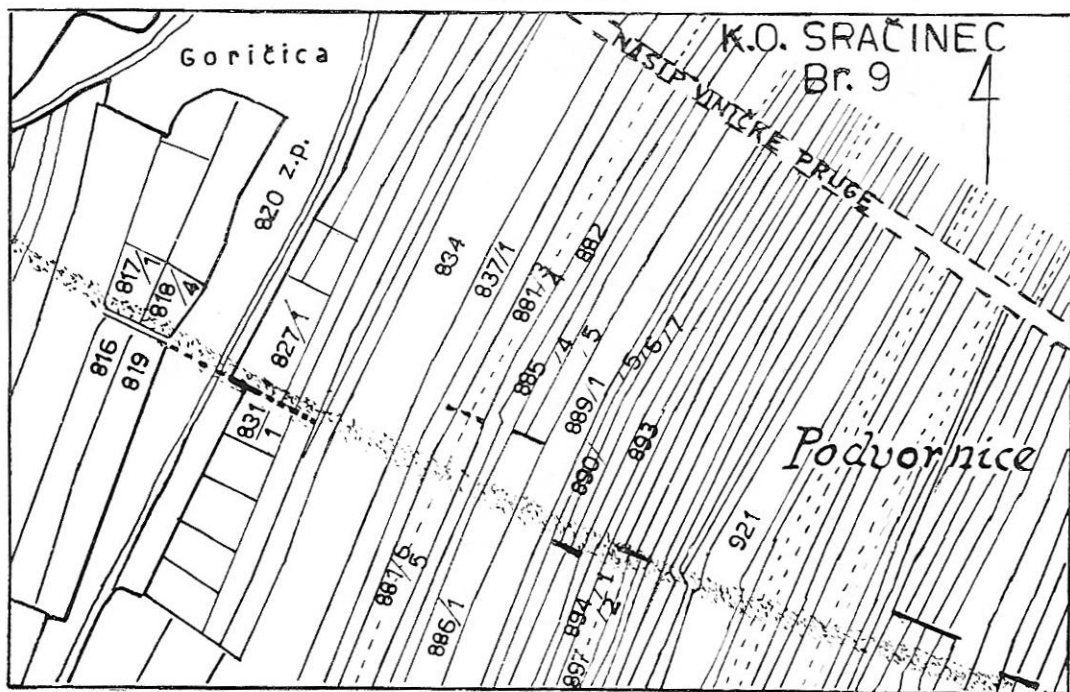
Za sadržaj članaka odgovorni su autori.

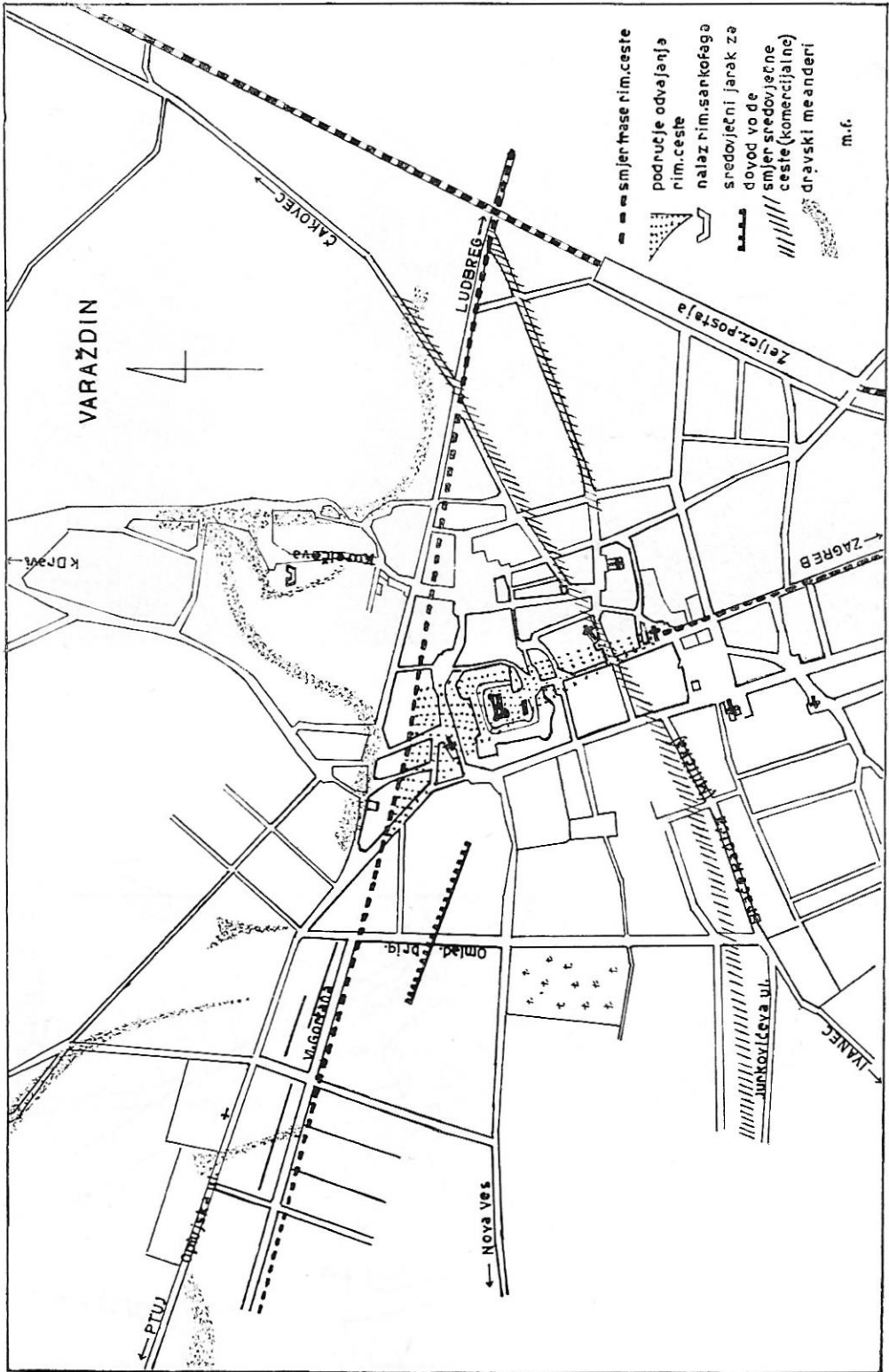
2. Detalj zemljovida Stjepana Glavača „reliquiae reliquiarum“ iz godine 1673.

3. Sračinec: Ostatak preoranog nasipa rimske ceste na rudinama „Podvornice“ — pogled prema sjeveru

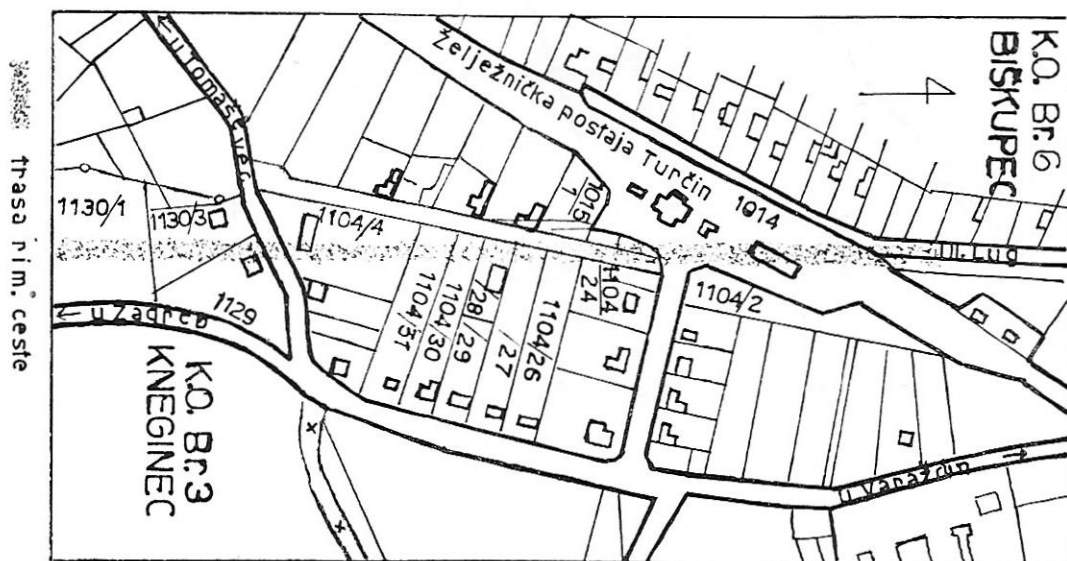

trasa rim. ceste

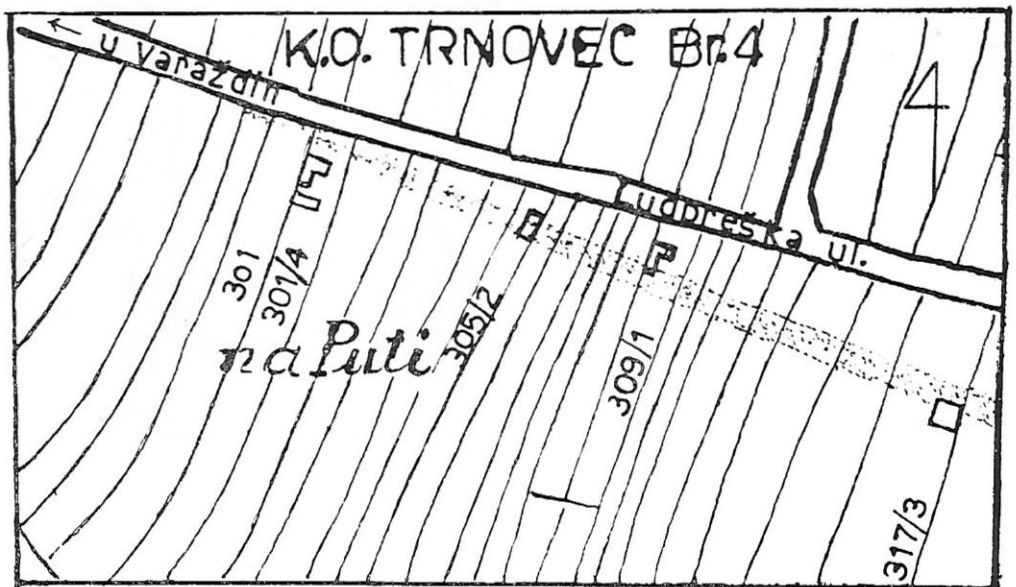

6. Turčin: Preoran nasip rimske ceste (čestica 1104/4) — pogled prema zapadu

8. Trnovec: Preorana rimska cesta na mjestu odvajanja s južne strane Ludbreške ulice (među česticama 301/4 i 305/2) — pogled prema sjeveru

 trasa rim. ceste